

Emeritus Isao Koshimura
Tokyo Zokei University of Art and Design
koshi@zokei.ac.jp

Primljeno/Received: 22. V. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 1. VII. 2022.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.5.13>

UDK 32/33Bićanić, R.

ANALIZA SOCIOEKONOMSKIH DJELA RUDOLFA BIĆANIĆA IZ PERSPEKTIVE GLOBALNE POVIJESTI ⁸⁶¹

Sažetak: U radu se na osnovu relevantne literature razmatra i analizira gospodarsko i političko djelovanje hrvatskog ekonomista Rudofa Bićanića (1905.-1968.) iz perspektive seljačke ideologije te ekonomske i globalne povijesti. Također se analiziraju razlike između ideologije i ekonomske stvarnosti. Njegova djela se u ovom članku razmatraju u komparatističkoj perspektivi

Ključne riječi: Rudolf Bićanić, gospodarstvo, seljaštvo, ekonomija, HSS, globalizacija

Prvi dio: narodnjaštvo i seljaštvo

Rudof Bićanić bio je narodnjak koji se dugo bavio proučavanjem svakodnevnog života naroda. Osim što je dobro poznao kako živi narod, pokušavao je otkriti tendencije i obrasce njegova privređivanja. Analizirajući ekonomsku povijest, odnosno narodnu ekonomiju, želio je dati smjernice za njezino poboljšanje. Smatram da se ovaj tip narodnjaštva uvelike razlikuje od populizma danas. Bićanić je, konkretnije rečeno, dugo i dosljedno analizirao statični karakter života naroda, ne bi li predložio mjere za promjene u budućnosti. Prije Drugog svjetskog rata organizirao je gospodarsku aktivnost, a tijekom rata služio je kao visoki dužnosnik jugoslavenske vlade u egzilu i pokušavao biti glasnogovornikom istočnoeuropskog seljačkog pokreta.

⁸⁶¹ Ovaj rad stigao je pred zaključenje ovoga broja stoga više nismo bili u mogućnosti da ga stavimo kronološki u sadržaj. *Uredništvo Zbornika.*

S Bićanićevim radom upoznao sam se kroz klasično djelo Jozе Tomasevicha, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia* (1955). U tom sam trenutku tražio povijesno podrijetlo hrvatskog demokratskog socijalizma. Oko 1980. godine o tome je postojalo vrlo malo istraživanja. Međutim, gospođa Sonja i njezin sin, Ivo Bićanić, pokazali su mi rukopise Rudolfa Bićanića te pisma koja su se u to vrijeme nalazila u njihovoj rezidenciji.

U studiji s kojom sam u Japanu postigao status asistenta istraživao sam Bićanića kao pojedinca i znanstvenika. U disertaciji iz 1990. pokušao sam analizirati njegove ideje i aktivnosti u kontekstu seljačkog pokreta u jugoistočnoj Europi.⁸⁶² U sljedećih 30-ak godina bio sam uključen u istraživanje socijalne historije, što je podrazumijevalo i bavljenje ranijim razdobljima. U tom su vremenu neki Bićanićevi tekstovi ponovno tiskani, a nakon njegove smrti (1968.) o njemu je objavljeno nekoliko rasprava, čak i krajem stoljeća. Zadruga „Gospodarska sloga”, u kojoj je Bićanić bio na čelu, proučavala se od početka ovog stoljeća.

U posljednje vrijeme raspravlja se o raznim biografskim aspektima njegova života. Na temelju svih tih, a posebno onih recentnijih studija, želio bih još jednom promotriti sadržaj i značaj njegovih djela. Drugim riječima, želio bih, koristeći nove činjenice o njegovu životu, vrednovati njegov rad iz perspektive globalne povijesti i ukazati na njegov značaj.

Bićanićeva se djela, kao što je poznato, dijele na tri razdoblja.⁸⁶³ Ovaj se dio članka bavi ranim Bićanićevim radom te publikacijama u razdoblju prije i tijekom Drugog svjetskog rata.

⁸⁶² 越村勲(Isao Koshimura), 『東南欧農民運動史の研究 (Studija o povijesti seljačkog pokreta u jugoistočnoj Europi)』、多創出版(Tokyo)、1990年。

⁸⁶³ Prema mojim spoznajama iz 1990. godine, Bićanić je objavio ukupno 14 knjiga. Od toga je u Jugoslaviji objavljeno 12, u inozemstvu dvije. Ukupno je objavljeno 211 radova, prikaza knjiga i izvještaja, od čega 142 u Jugoslaviji i 69 u stranim zemljama (do tada su potvrđeni i prijevodi na strane jezike knjiga i prikaza objavljenih u Jugoslaviji). Uz to, smatra se da su neki radovi uređivani ili prevedeni poslije 1990. Temeljeno na tim knjigama i raspravama želio bih ispitati osnovne trendove Bićanićevih istraživačkih aktivnosti. Njegov bi rad podijelio u tri razdoblja. Prvo se, u 1930-ima (1930. – 1932.), bavio socijalnom politikom i trgovinskim pitanjima. U drugom je razdoblju bio uključen u Hrvatsku seljačku stranku (1936. – 1945.) te je svoju energiju usmjerio na seljačka i ruralna pitanja Jugoslavije i Hrvatske. U trećem se razdoblju (1946. – 1955.) nakon Drugog svjetskog rata vratio u Jugoslaviju i sudjelovao u stvaranju socijalističke ekonomije na korist Hrvatske i Jugoslavije. U to su vrijeme koncentrirane i njegove studije o ekonomskoj povijesti i ekonomskim metodama. U četvrtom je razdoblju, od 1955. godine, jugoslavenski socijalizam napravio veliki pomak. Od tog je vremena Bićanić aktivno davao izjave u teoriji ekonomske politike. Tijekom tog prijelaznog razdoblja, nakon donošenja Zakona o samoupravi 1950. godine, put decentralizacije priznat je na kongresu SKJ 1952. godine. Nadalje, 1953. godine napuštena je politika kolektivizacije poljoprivrede. Posjet Hruščova Beogradu 1955. godine označio je veliku prekretnicu u poslijeratnoj povijesti zemlje. Otrprike od 1955. godine, Bićanić, koji je počeo razvijati teoriju ekonomske politike i teoriju ekonomskog razvoja kako na domaćem tako i na međunarodnom planu, pokazao je snažan interes za teoriju ekonomskog planiranja u godinama prije ekonomskih reformi sredinom 1960-ih. Tada je 1968. godine, neposredno prije svoje smrti, u časopisu *Praxis*, koji je poznat i u Japanu, Bićanić izrazio svoje mišljenje o smjeru *Jugosocijalizma*.

Djelima (i rukopisima) od kraja rata do njegovih kasnijih godina, bavit ću se u drugom dijelu rada koji će biti objavljen u sljedećem broju ovog časopisa.

Poglavlje 1. Od knjige *Kako živi narod* (1936) do knjige *Gospodarska politika* (1939)

Recentne biografske studije predstavljaju nam Bićanićevu aktivnost u dječaćkom i adolescentskom dobu detaljnije nego ikad prije. Iako su otkrile puno novoga, otvorile su i niz pitanja. Jedno od njih je i pitanje jugoslavenstva kod mladog Bićanića. Kao što kaže Željko Karaula, Bićanić je bio aktivan u *Jugosokolu*. Oko 1926. posebno velik utjecaj u tom miljeu imao je dr. Oton Gavrančić, starješina Jugoslavenskog sokola i jedan od lokalnih prvaka Davidovićeve Demokratske stranke.⁸⁶⁴ Preko svog oca, ali i preko Otona Gavrančića, Bićanić je usvojio i prihvatio određene kritičke nazore prema religiji i utjecaju Crkve u društvu. Međutim, Bićanić je, prema Koshimurinom intervjuu s Bićanićevim bratom,⁸⁶⁵ u to vrijeme sastavio gimnastičku igru (zapravo izrazio priču gimnastikom) „U boj” u čast hrvatskih narodnih heroja u borbama protiv Osmanlija, a u vrijeme pohađanja gimnazije sâm ju je i izveo. Iz toga se može zaključiti da se kod Bićanića u isto vrijeme razvio kritički odnos prema moći Crkve u narodu i politici, ali je i poštovao hrvatsku kulturnu tradiciju. O tome će biti više riječi.

Drugo pitanje odnosi se na Bićanićev stav prema narodu i njegovo shvaćanje naroda. S tim je povezano svjedočanstvo iz memoara Dragoljuba Jovanovića koje spominje Karaula: Bićanić, koji je znao španjolski jezik, prevodio je Jovanoviću Orteginu *Pobunu masa*, a često su, kada su se ugasila zatvorska svjetla, palili tajno lojanice, zavlačili glave pod plahte i Bićanić mu je „tiho prevodio”, da bi poslije dugo u noć razgovarali.⁸⁶⁶ Ako o tome ne postoji drugo svjedočanstvo, bilo bi zanimljivo i potrebno načiniti politološku analizu Bićanićevih simpatija za Ortegu, na osnovi izjava i ponašanja Bićanića prije (i poslije) rata.

1 *Kako živi narod*

Ova je knjiga narodnjačko remek-djelo. Na kraju tog djela, Bićanić o gospodi i narodu kaže sljedeće: „Izgleda kao da je glavna briga i glavni pokretač ‘narodnog’ rada izvjesne gospode da narod drže u poslušnosti. ... Po njima bi seljački narod morao biti sretan, što su se [sic]

⁸⁶⁴ Željko KARAULA, *Rudolf Bićanić – intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist*, HAZU – Zavod HAZU Bjelovar, Zagreb – Bjelovar, 2018., str. 17.

⁸⁶⁵ Intervju autora s Vladimirom Bićanićem, 7. ožujka 1983.

⁸⁶⁶ KARAULA, *Rudolf Bićanić – intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist*, HAZU – Zavod HAZU Bjelovar, Zagreb – Bjelovar, 2018., str. 25.

oni, kao gospodska elita, udostojali da se malo pomiješaju s njim i da ga vode.”⁸⁶⁷ Prije nego što krenemo u analizu teksta, pojasnimo dva obilježja ove knjige.

Koju metodu Bićanić koristi? Prije Drugog svjetskog rata, prema Petru Grahovcu, Bićanić je analizirao mnoge agrarno-ekonomske i ruralno-sociološke pojave na temelju podataka prikupljenih osobnim promatranjima i na temelju statističkih podataka. Takav se pristup vrlo razlikuje s teorijskim, metodološkim i povijesnim istraživanjima srodnih pojava od Drugog svjetskog rata.⁸⁶⁸ Gdje je Bićanić istraživao? Kako sam Bićanić kaže, on je: „prokrstario... upravo one krajeve u kojima je život najteži.”⁸⁶⁹ Bićanić je, u jesen 1935. godine, pješice išao u najudaljenija sela i razgovarao s ljudima (Lika, hrvatsko primorje, Dalmatinska zagora, zapadna Bosna, Hercegovina).

U sadržajnom smislu, njegova je studija imala sljedeći objasnidbeni model. Prvo, seljaci su još uvijek bili izloženi problemima gladi i nestašici vode, a poljoprivredni alati bili su im nerazvijeni. Međutim, s prodorom kapitalizma, seljacima je trebao novac. Mnogi su seljaci bili prisiljeni prodavati svoje zemljište, a mnogi su ga kupovali od lokalnih trgovaca. Zbog toga su se njihovi dugovi sve više povećavali. To je bilo svojstveno situaciji u 1930- ima u kojoj su poljoprivredni proizvodi bili jeftini, a industrijski skupi.

Knjiga je ponudila i objašnjenje za tri pitanja koja smatram posebno važnima. Prvo je bilo pitanje naroda kao kulturnog koncepta. U vrijeme pisanja knjige Bićanić se nalazio u vodstvu Hrvatske seljačke stranke i možda se zbog toga i dotakao zajedničkih kulturnih obilježja seljaka. Životni standard seoskog stanovništva bio je općenito nizak. Imućniji se seljaci načinom života i svakodnevicom nisu puno razlikovali od siromašnih. Čak su i bogatije kuće u selu obično imale samo jedan krevet. Bićanić je pokazao da su jedan od razloga zbog kojih nema velike razlike u načinu života siromašnih i bogatih seljaka teške i spore promjene seoskih običaja. To su često bili običaji koji seljacima nanose štetu. Bićanić je i u siromašnijih seljaka uočio naviku ispoljavanja demonstracijske potrošnje na vjenčanjima i sprovodima.⁸⁷⁰

Mudro je uočio odnos između kulture i politike: „u Bosni i Dalmaciji je hrvatski seljački pokret dopro u narod više pod nacionalnom simbolom nego kao seljački.”⁸⁷¹ Prema njegovim riječima, što je siromašnije bilo područje, dublji je bio jaz između gospode i naroda, pa je u takvim područjima bio potreban nacionalizam.

⁸⁶⁷ Rudolf BIĆANIĆ, *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, Tipografija d.d., Zagreb, 1936., str. 117.

⁸⁶⁸ Petar GRAHOVAC, Rudolf Bićanić o seljaštvu, selu i poljoprivredi, *Sociologija sela*, br. 1, (143), 1999., str. 47.

⁸⁶⁹ BIĆANIĆ, *ibid.*, str. 7.

⁸⁷⁰ Isto, str. 88-105.

⁸⁷¹ Isto, str. 120.

Drugo je zanimljivo pitanje bilo: Zašto je kućna zadruga zastarjela i raspala se? Zadruga su bile temelj tradicionalne kulture. Stoga je pitanje raspada kućne zadruge zanimljivo u strukturalnom smislu. Narod u Bićanićevoj knjizi svojim riječima objašnjava zašto ne želi podjelu zadruge, pa su ta svjedočanstva iz prve ruke izuzetno društveno i povijesno značajna. Navodim ih redom:⁸⁷² 1. Kako se broj ljudi povećava, a u kući ima mnogo muških glava, potiču se podjele. 2. S vremenom se neki rođaci u kući dovoljno otuđe da se mogu međusobno vjenčati. 3. Budući da je zemlja tjesna, „svak svakome smeta”. U plodnijim krajevima to još više dolazi do izražaja. 4. Siromaštvo je preneseno dalje, pa svi misle da bi im bilo lakše da su sami gospodari.” 5. Gazda je nepravedan, pa nepravedno kontrolira život u kući. Često je i nasilan, bez objašnjenja. Stoga nepravda dominira kućom, posebno nad djecom. 6. Nasljedno pravo također uzrokuje podjele, posebno ako je broj djece različit. „Zašto trebam hraniti svoju četvoricu starije braće?” 7. Žene su također navedene kao čest razlog podjele. To je osobito dolazilo do izražaja kad su se braća vjenčala djevojkama iz različitih sela od kojih su sve donijele svoje običaje kući. Kao što je Antun Radić jednom rekao, siromaštvo je, uz ostale čimbenike, bilo glavni razlog zadruga. Bićanić je to sažeo 1936. godine.

Treće zanimljivo pitanje je: Zašto seljaci? Bićanić je već prije rata uočio činjenicu da seljaci sve više postaju radnici i predložio je kako ih zaposliti. Prema istraživanju, sve je više seljaka odlazilo u druga mjesta kako bi postali zaposlenici, poput poljoprivrednih radnika. Neosporna je činjenica da je kapitalizam sve dublje prodirao u sela i da su seljaci postajali sve siromašniji. Sve je više bilo seljaka koji nisu mogli živjeti od poljoprivredne proizvodnje i morali su tražiti dohodak izvan nje. To je postalo gotovo pravilo, posebno u pasivnijim krajevima. Seljaci su svoje dugove morali pokriti novcem, ali taj su novac morali dobiti negdje drugdje. Zemlje je bilo premalo, a broj ljudi svakodnevno se povećavao. Zemlja je bila siromašna, a ionako loši usjevi i prinosi, još su se pogoršavali. Zbog podjele zadruge, niz obitelj sada više nije imao vlastiti alat, a ljudi su trebali jesti. Često su do Božića ostajali bez kruha. Mnogi su odlazili u poljoprivredna područja: postajali žeteoci u Slavoniji i berači kukuruza u Srijemu i Vojvodini.

Bićanić je knjigu zaključio sljedećim riječima: „Dužnost je narodne inteligencije, da pomaže razvijati i izradjivati te neposredne veze organiziranog seljaštva, a ne dati da ih ‘gospoda’ sakupljaju u svojoj ruci i pod svoje vodstvo i kontrolu nad narodom, a u svoju korist.”⁸⁷³ Tu je dužnost Bićanić pokušao ispuniti zadružnim pokretom, nazvanim Gospodarska sloga.

⁸⁷² Isto, str. 107-108.

⁸⁷³ Isto, str. 118-119.

2. Gospodarska sloga i „Gospodarska politika”

Ivica Šute objavio je 2010. povijesnu studiju *Slogom slobodi: Gospodarska sloga 1935-1941*, Zagreb). Teže mi je razumjeti ideju vodilju iza njegove periodizacije, odnosno karakteristike tri razdoblja koja navodi: 1. Djelatnost GS Gospodarske sloge 1935-1936, 2. Vrijeme postupne afirmacije 1937-38, 3. Gospodarska sloga u vrijeme Banovine Hrvatske. Te teškoće vjerojatno proizlaze iz činjenice da *Gospodarsku slogu* koju Šute analizira, razlikuje od prethodnih oblika zadrugarstva. Stoga, ispitajmo različite aspekte GS-a pozivajući se na rukopis o GS-u (1938.) koji je napisao sam Bičanić.

Gospodarska sloga, prema Bičanićevom rukopisu, u sebi sadrži sljedećih šest vrsta ustanova: 1. Surogat državne vlasti, 2. Seljačko socijalno osiguranje (međusobne prigodne pomoći), 3. Agrarni sindikat (sajamski, nadnični itd.), 4. Izgradnju kolektivne narodne organizacije (sjemenski hambari, mlinovi itd.), 5. Organizaciju zadrugarstva, 6. Poljoprivrednu komoru.⁸⁷⁴ Saznajmo kada je i kao kakva vrsta institucije djelovala *Sloga* do 1941. godine. Svakako, elementi agrarnog sindikata, socijalnog osiguranja i izgradnje kolektivne narodne organizacije bili su jaki u *Sloginim* prvim danima (1936. – 1937.), ali od 1938. počelo se promicati suradnju s lokalnim državnim organima (općinama). Potom se, u vrijeme Banovine hrvatske, *Sloga* povezala s vlastima Banovine. Stoga autor misli da je *Sloga* bila i ekonomski nositelj narodne vlasti, posebno u potonjem razdoblju. Osobno, vrijeme kada je *Sloga* funkcionirala u Banovini vidim kao razdoblje previranja u aktivnostima GS-a naročito zbog nedostatka suradnje s vlastima Banovine. Što se tiče aktivnosti GS-a tijekom ovog razdoblja, valja napomenuti da je i sama *Sloga* započela organiziranje izvoza stoke u punom opsegu, osim aktivnosti opskrbe hranom. Međutim, ovom je pokretu nedostajala suradnja s drugim hrvatskim zadrugama i nije polučila osobito velike rezultate. Jedinствена aktivnost u tom je razdoblju bila uspostava odbora za medicinsku skrb u lokalnoj organizaciji GS-a. Tamo se živo raspravljalo o medicinskim pitanjima i poboljšanjima higijene u selima i ruralnim krajevima. Međutim, te su aktivnosti također bile ograničene zbog teške ekonomske situacije.

Izvještaj 5. skupštine *Sloge* održane u lipnju 1940. navodi da se broj članova u cjelini znatno povećao uslijed uspostave Banovine hrvatske.⁸⁷⁵ Međutim, *Slogino* glasilo od 15. rujna navodi da u opskrbu hranom sada neizbježno intervenira banovinska vlada te da je osnovana Posebna agencija za opskrbu hranom (POGOD).⁸⁷⁶ Istodobno sa stvaranjem POGOD-a, *Slogine* aktivnosti opskrbe hranom naći će se u previranju.

⁸⁷⁴ Rudolf Bičanić, Rukopis o Gospodarskoj slozi, 1937, Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 1005., Ostavština Rudolfa Bičanića (ORB).

⁸⁷⁵ *Gospodarska Sloga*, Izvještaj o radu u 1939. g., 1940., str. 29.

⁸⁷⁶ Isto, 15. rujna 1940., god. V, br. 18., str. 1.

Navest ću jedan konkretan primjer iz tog vremena. *Gospodarska sloga* tražila je da se izuzme trgovce koji su nametnuli marže za trgovanja pšenicom, te je inzistirala na tome da POGOD kupuje pšenicu izravno od povjerenstva Sloge ili zadruge po cijenama koje su prikupili trgovci. Uz nabavu pšenice od trgovaca, POGOD je hranu distribuirao prvenstveno preko trgovačkih organizacija, a dijelom putem općina, kotarskih odbora i drugih organizacija unatoč prethodnom dogovoru s GS-om. Zbog ovog poremećaja u distribucijskom sustavu, u jednoj općini pojedini trgovci mogli su imati vagone za brašno u svojim rukama, a stanovnicima te općine mogao je često nedostajati kruh. Razlozi stvaranja zaliha i skladištenja zaliha od strane lokalnih trgovaca često su bili potpuno špekulativne prirode.⁸⁷⁷

Kako doći do seljačke države prema Bićaniću. U jednom predavanju Bićanić prikazuje ideju seljačke države kao posljednji cilj Seljačke stranke. Veza između tog krajnjeg cilja seljačke države i nečega što je nazvano „hitni zadatak” razjašnjena je knjižicom *Gospodarska politika* (1939).

Prvo, Bićanić karakterizira „seljačku državu” kao organizaciju u kojoj su politika i ekonomija usko povezane u jedinstvenim okolnostima nakon Velike depresije. Seljačka država je, prije svega, „gospodarska organizacija”. Na temelju sadržaja te knjižice može se zaključiti da se prijelaz s „hitnih zadataka” na „seljačku državu” zapravo postiže kroz dugo razdoblje postupnog poboljšanja te da nije predviđena nikakva revolucionarna promjena: „Moramo prije svega shvatiti što znači savremen gospodarski sustav koji se zove kapitalizam, i odakle dolaze u njemu krize, nevolja i poteškoće za narod. Da iz današnjeg zla dođemo u dobro, morat ćemo raditi mnogo, uporno i s velikim snagama, mnogo godina, ... Ne vjerujte u čarolije, kojima se hvale šareni ljudi, da preko noći mogu učiniti čuda, ... Takav veliki posao može trajati nekoliko godina.”⁸⁷⁸

Kao konkretni „hitni zadatak”, Bićanić na kraju svoje knjižice iznosi sljedeće ekonomske politike. Prvo, osigurati pitku vodu svakom čovjeku. Drugo, eliminirati prijevare i osigurati navodnjavanje poljoprivrednih površina. Treće, organizirati postojeće ekonomske snage i eliminirati regionalne ili sezonske razlike u cijenama (navodnjavanjem se trebalo osigurati novo zemljište, a trebalo se i bolje koristiti šume te promovirati hidroelektričnu energiju). Četvrto, razviti i koristiti podzemne resurse za potrebe naroda. Peto, razviti ekonomsku moć u cjelini, između ostaloga i stvaranjem mogućnosti zapošljavanja na javnim radovima poput izgradnje cesta i škola. Bićanić naglašava da bi se odluke i prakse o provedbi, razvoju i ulaganju, kao i sve daljnje politike, trebale temeljiti na dobrim planovima. Te neposredne ekonomske politike Bićanić je uzeo kao polazište. Prema tome, cilj je bio pristupiti ostvarivanju seljačke države korak po korak.

⁸⁷⁷ Ivica ŠUTE, *Slogom slobodi: Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Zagreb, 2010., str. 407. – 419.

⁸⁷⁸ Rudolf BIĆANIĆ, *Gospodarska politika*, Štamparija Grafika, Zagreb, 1939., str. 17.

3. Ideja seljačke države kod rumunjskog ekonomista Madgearua i Bićanića

Razmotrit ću neke karakteristike ekonomske misli HSS-a i Bićanića ispitujući ideje seljačke države u rumunjskom seljačkom pokretu, i to na slučaju ekonomista Virgila Madgearua (1887. – 1940.). Usporedit ću rumunjski i hrvatski slučaj. Šute uspoređuje, slijedeći teoriju Ljubena Berova, hrvatski seljački pokret sa seljačkim pokretima u istočnoj Europi i baltičkim državama, usredotočujući se na seljačke stranke.⁸⁷⁹ Ovo je izuzetno važan zadatak u pokušaju definiranja karakteristika hrvatskog seljačkog pokreta. Prema Šute, istočna Europa i baltičke države čine prvu skupinu u koju ulaze Čehoslovačka, Poljska, Estonija. Druga skupina sastoji se od mađarske i balkanskih zemalja. U prvoj su skupini ekonomske ideje seljačkih vođa ostale unutar postojećeg kapitalističkog sustava, dok su najradikalniji članovi lijevog krila seljačkog pokreta postupno prihvatili suprotnu ideju: komunistički pokret. U drugoj skupini, ekonomski pogledi čelnih ljudi temeljili su se na „trećem putu” ili na srednjem putu između kapitalizma i sovjetskog modela socijalizma. Pokušali su formulirati načela budućeg društva u obliku „zadružnog društva” ili „agrarnog socijalizma”.

Podjela na spomenute dvije skupine korisna je kao okvir i kao podloga za proučavanje međuratnih seljačkih pokreta. Međutim, glavni kriterij za grupiranje bilo je odabiranje „kapitalističkog” ili „trećeg” puta. Taj je kriterij, čak i ako uvedemo neke podkriterije (poput pojma režima), ipak prilično grub i apstraktan. Prema tom grupiranju Jugoslavija pripada u drugu skupinu. Ali, Hrvatska seljačka stranka u osnovi podržava kapitalistički režim i zato Hrvatska zapravo pripada prvoj skupini.

No, Madgearu i drugi su, prema Šuteu, nakon Prvog svjetskog rata postavili primarni cilj stvaranja *tara reala* ili „stvarne države”, koji je značio državu usmjerenu na seljake i poljoprivredu. Madgearu je u konačnici nastojao dokazati održivost posjeda malog seljaka, što se temeljilo ne samo na osnovi taranističke ekonomske i socijalne teorije, već i na političkoj doktrini seljačke države. Kad je Madgearu istraživao poljoprivrednu situaciju u Rumunjskoj nakon poslijeratne poljoprivredne reforme, vjerovao je da je napokon vrijeme da se stvori „treći svijet seljaka” između kapitalizma i socijalizma. Vjerovao je u snagu malih seljaka koji su zauzeli većinu obradive zemlje u Rumunjskoj. Zato se oštro usprotivio širenju velike industrije i kapitalističkog sustava.

No, 1920-ih, posebno tijekom velike ekonomske krize 30-ih godina, stvarna poljoprivredna situacija malih seljaka značajno je odstupala od njegove vizije. Ruralni uvjeti bacili su sumnju na teoriju o vlasništvu i održivosti malog seljaka, jer su mnoga rumunjska seljačka gospodarstva u to vrijeme (gotovo jedna trećina) bila neadekvatno naseljena, a i sam njihov opstanak bio je doveden u pitanje. Prepoznavši kronične nedostatke proizvodnje i siromaštvo

⁸⁷⁹ ŠUTE, *ibid.*, str. 24-37.

među seljacima, Madgearu je odlučio napraviti radikalniji pomak u načinu na koji je organizirana poljoprivreda. Ostajući u danim okvirima taranističke doktrine, u zadružnom je sustavu vidio najbolji način za modernizaciju rumunjske poljoprivrede.⁸⁸⁰ Međutim, vrsta odnosa koji se mora uspostaviti između zadružnog sektora i nezadružnog dijele nacionalne ekonomije (privatni sektor), prema Šuteu, poprilično je nejasna u zemljama druge skupine, a čini se također i u Rumunjskoj.⁸⁸¹

U usporedbi s rumunjskim slučajem, za Bićanić je zadrugarstvo činilo tek dio seljačkih veza, a važnije su bile seljačke zajednice i država pod narodnom kontrolom. Za Bićanića je osnov seoske zajednice bila općina. U budućnosti su se te općine trebale reorganizirati, tako da ne budu samo autonomne jedinice, već da postanu i gospodarske zajednice koje će postati gospodarske općine. Što je bila svrha tih gospodarskih općina? Bićanić je bio vrlo jasan. Naveo je da je njihov glavni zadatak bio organizirati zajedničke gospodarske poslove u korist cijelog sela, tj. izgraditi zadružne hambare, vinski podrum, sušaru za voće itd. Međutim, Bićaniću je i tu bilo jasno da samo uređene seljačke zajednice nisu dovoljne, te je isticao da glavne probleme koje sama sela ne mogu riješiti moraju preuzeti široko organizirani seljaci za vlastitu korist. Stoga je glavni zadatak seljačke politike i HSS-a bila izgradnja velike ekonomske organizacije cijelog seljačkog naroda, tj. seljačke države. Za razliku od Madgearua, Bićanić čak i 1930-ih godina pridaje veliku važnost cijeloj državi. To je za Bićanića bila gospodarska organizacija za narod.

Drugi dio: *Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija (1939) te mađarski narodnjaci: kako spasiti vlastiti narod od krize?*

Bićanić u knjizi iznosi objektivnu i znanstvenu analizu ekonomske politike Jugoslavije. U to vrijeme Bićanić je imao problem odnosa između naroda i seljaštva, ali u Mađarskoj skupina narodnjaka imala je slične probleme. U Mađarskoj su, neposredno prije Drugog svjetskog rata, narodnjaci osnovali Nacionalnu seljačku stranku kako bi izbjegli nacionalnu krizu.

1. Sukob između stvarnosti i ideologije

Bićanićevi publicistički radovi napisani između objavljivanja studija *Kako živi narod* i *Gospodarska politika* pokazuju sukob između stvarnosti i ideologije, „tadašnjeg stanja” i „željenog stanja”. U jednom predavanju Bićanić definira seljačku autarkiju temeljenu na kućnoj zadruzi

⁸⁸⁰ Isto, str. 42-43.

⁸⁸¹ Isto, str. 47-48.

kao idealan tip seljačke kulture,⁸⁸² a u *Kako živi narod* priznaje da je zadruga kolabirala. Ako je seljaštvo narod, kako ističe i Karaula, („seljaštvo u sebi sadrži interes cjelokupnog naroda”),⁸⁸³ je li narod uopće mogao shvatiti da je Bićanić seljacima pokušao pružiti mogućnosti zaposlenja kao radnicima? Drugim riječima, može li se shvaćanjem seljaštva kao kulturnog koncepta objašnjavati socijalne promjene u stvarnosti?

Između 1938. i 1940. godine Bićanić je objavio četiri rada. Prvi je *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* (1938). Ovaj je rad naišao na veliko protivljenje središnje vlade i srpskog javnog mnijenja, iako knjiga nije imala nacionalističke pretpostavke. Kao što kaže Željko Karaula, knjiga je tangirala međunacionalne odnose.⁸⁸⁴ Ukazujući na uzrok od propasti hrvatskoga bankarskog sustava, istaknuo je nejednakost državne politike prema javnim ulaganjima i vojnoj industriji na temelju objektivnih podataka. Ekonomisti se još uvijek rijetko bave analizom međunacionalnih odnosa unutar zemlje na temelju podataka,⁸⁸⁵ pa je ova knjiga bila početak takvih pristupa. Međutim, u istraživanjima svjetske povijesti, i u Japanu, već je bilo poznato da se istočnoeuropski narodni pokret suočava s nacionalnim problemima. Slični fenomeni uočeni su i u Češkoj i Mađarskoj 1848. godine, a nastavili su se u 20. stoljeću, karakteristično na „poluperiferiji” Wallersteinove teorije svjetskog sustava. Prema toj teoriji, jačanje političke kohezije nacionalne države u „središtu” dovodi do rastakanja kohezije na poluperiferiji. Na poluperiferiji narodni pokret pokušava odgovoriti na nacionalnu reorganizaciju dualizmom ili federalnim sustavom, ne centralističkim sustavom. U tom je smislu ovo pitanje dugoročno.

S druge strane, ekonomske, socijalne i političke krize 1920-ih godina potresle su seljačku ideologiju koja je počela s braćom Radić. To će Bićanić „prepoznati” tijekom rada s britanskim socijalistima. Naime, sukob između načina tumačenja stvarnosti i ideologije prepoznatljiv je u unutarnjem sukobu Hrvatske seljačke stranke. Jozo Tomasevich vidi položaj Bićanića u toj stranci krajem 30-ih na sljedeći način: „usprkos bliskoj povezanosti s vođom stranke Vladkom Mačekom i važnom položaju u *Gospodarskoj slozi*, mnogi su ljudi u stranci, posebno oni u njezinu središtu i desnom krilu, tvrdili da Bićanić nije istinit glasnogovornik stranke bilo u ekonomskim ili drugim pitanjima.”⁸⁸⁶ U takvoj situaciji Bićanić je postao visoki dužnosnik središnje vlade i krenuo je prema Beogradu.

⁸⁸² KARAULA, Rudolf Bićanić – intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist, n. dj., str.40.

⁸⁸³ Isto, str. 38.

⁸⁸⁴ Isto, str. 44.

⁸⁸⁵ Primjer ekonomista koji proučava međunacionalni odnos je Milica Z. BOOKMAN, *Ethnic Groups in Motion: Economic Competition and Migration in Multiethnic States*, Routledge, London, 2002.

⁸⁸⁶ Jozo TOMASEVICH, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, 1955., 259 n.

2. R. Bićanić, Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija (1939.): Bićanićeva potraga za smjerom gospodarskog razvoja Jugoslavije (i Hrvatske)

Ova Bićanićeva knjiga detaljno analizira pitanja ekonomije i poljoprivrede Jugoslavije razvijane za rješavanje ekonomske krize nakon Velike depresije. S druge strane, Bićanić oprezno kritizira postepeni ulazak u ekonomsku zonu velikih zemalja poput Njemačke. Bićanić, također, pokušava Jugoslaviju pozicionirati u okvirima svjetskog gospodarstva.

U prvom dijelu knjige Bićanić analizira međunarodnu ocjenu jugoslavenskog gospodarstva prema tadašnjim Wagemanovim industrijsko-kapitalističkim kriterijima i zaključuje da kada je potrošnja strojeva mala, udio gotovih fabrikata u uvozu je velik, a u izvozu nizak. Konstatira zatim da je vanjska trgovina relativno nerazvijena, a udio industrijske radne snage nizak, pa se Jugoslaviju stoga ne može uvrstiti u agrarne zemlje jakog kapitalizma: „Jugoslavija zauzima mjesto na prelazu između agrarnih zemalja jakog kapitalizma i polukapitalističkih zemalja, ili točnije, Jugoslavija je polukapitalistička zemlja, koja se približava zemljama ispod prosjeka agrarne Evrope.”⁸⁸⁷

Bićanić je razmatrao i koje mjesto u ekonomskom poretku zauzimaju hrvatski krajevi. Izračunavanjem prosjeka Jugoslavije, utvrdio je da on uglavnom odgovara hrvatskoj regiji. To je ustanovio uvidom u podatke o Savskoj i Primorskoj banovini, iako ove dvije banovine nisu činile cijelu regiju Hrvatske: „dok je Savska banovina naprednija, te odskače od prosjeka države, Primorska banovina zaostaje iza toga prosjeka.”⁸⁸⁸ Razmatrajući izazove za ekonomski napredak, Bićanić prije svega objašnjava što podrazumijeva pod terminom napredak: „ekonomski napredak značio bi, u gornjem smislu, napredak u smislu jačanja kapitalističkog sistema ekonomije.”⁸⁸⁹ Izazove, odnosno potrebe jugoslavenske ekonomije Bićanić rangira na sljedeći način:

- „1. porast stanovništva i gustoće naseljenosti
2. veće i intenzivnije korištenje stroja, odnosno povećanje proizvodne snage
3. jačanje transporta i povećanje broja prijevoznih sredstava temeljeno na većoj robnoj razmjeni
4. veća podjela rada i veća zaposlenost u industriji i rudarstvu povećava vjerojatnost zarade za agrarni višak stanovništva
5. značajan porast vanjske trgovine
6. smanjenje uvoza industrijskih proizvoda.”⁸⁹⁰

⁸⁸⁷ Rudolf BIĆANIĆ, *Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija*, vlast. naklada, Zagreb, 1939, str. 19.

⁸⁸⁸ Isto, str. 22.

⁸⁸⁹ Isto, str. 55-56.

⁸⁹⁰ Isto, str. 56-57.

Analizirajući poteškoće u prevladavanju tih izazova, Bićanić je ukazao na nekoliko objektivnih problema: „Prema agrarnim kriterijima, koje smo dodali, značio bi napredak, koji bi slijedio put ‘naprednijih’ evropskih zemalja, također još i ovo: 1) Stvaranje sve većih gradova, uz uvećanje postotka stanovništva, koje živi u velikim gradovima. To povlači za sobom sve poteškoće, koje su već poznate iz drugih zemalja, u vezi s pojavom bijega u grad i stvaranjem gradskoga proletarijata, uz životni standard radničkih predgrađa...”⁸⁹¹ Bićanić također nabraja probleme povezane s ekonomskim razvojem cijele zemlje s poljoprivrednog gledišta: „2) Procentualno opadanje broja seljaka poljodjelaca. Zar nije korelat te pojave stvaranje proletarijata, poluagrarnoga i industrijskoga za kojega treba naći zaposlenje.”⁸⁹² Analizirajući taj problem Bićanić je uveo usporedbu s mađarskim narodnjacima i postavio pitanje podrške partizanima, o čemu više u nastavku. Nadalje, o potencijalnim problemima Bićanić kaže: „3) Opadanje porasta stanovništva. Ne vodi li uvećanje gradova i smanjenje broja seljaka nužno do opadanja porasta stanovništva? Tu činjenicu smatramo negativnom pojavom u životu naroda.”⁸⁹³ Četvrto, Bićanić konstatira da veća gustoća naseljenosti po jedinici obradive zemlje, uz manje poljodjelaca na istoj površini, a više stoke i veću produktivnosti zapravo znači eliminirati više ljudi iz poljoprivrede koji trebaju pronaći mjesto i prihod. Istodobno se mora ustanoviti kako povećati stočarstvo i kapacitete u poljoprivredi, kako za to pronaći kapital i kako osigurati prolaz većoj proizvodnji. Peto, Bićanić apostrofira i poteškoće u plasmanu velikih količina agrarnoga izvoza, gdje se mora prevladati konkurencija s drugim zemljama na svjetskom tržištu, koje proizvode i prodaju po povoljnijim uvjetima nego Jugoslavija, također prisutna na međunarodnoj pozornici.⁸⁹⁴

Bićanić izražava svoj jasan stav u borbi protiv ovih izazova kapitalizma. Isprva se izražava pomalo apstraktno, kako slijedi: „Iz gornjega prikaza proizlazi, koliko je raznolik, zamršen i suprotnih tendencija taj ekonomski napredak u pravcu kapitalizma. On donosi sa sobom sve historičke bolesti kapitalističkoga poretka. U tom raznolikom i zamršenom sklopu raznih tendencija, koje se međusobno sukobljavaju, podupiru i poništavaju, kolike li postoje mogućnosti za napetosti, krize, slomove...”⁸⁹⁵

Bićanić konačno naglašava kako problem poljoprivrede ne leži samo u poljoprivredi, nego u kompleksnom odnosu s ostalim dijelovima gospodarstva. Konstatira da je najvažnija činjenica da: „rješenje našeg ekonomskog problema ne leži u samim poljodjelskim odnosi-

⁸⁹¹ Isto, str. 57.

⁸⁹² Isto.

⁸⁹³ Isto.

⁸⁹⁴ Isto, str. 57-58.

⁸⁹⁵ Isto, str. 58.

ma i unutar poljodjelstva samog.⁸⁹⁶ Štoviše, trebalo bi izvršiti istraživanja i prilagoditi ostale sektore gospodarstva potencijalima seljačkog gospodarstva, zatim koordinirati razmjenu robe i razviti nove proizvodne sektore koji će donositi višak poljoprivrednom stanovništvu: „Tek uspostava ravnoteže između seljačke i neseljačke ekonomije u cirkulaciji robe, radne snage i kapitala na korist seljaštva može osloboditi i pribaviti dovoljno kapitala i proizvodnih sredstava uopće za podizanje poljodjelstva.”⁸⁹⁷

Preduvjete za to sažeo je kako slijedi: 1) Odgovarajuće zapošljavanje viška radne snage u selu kroz jačanje poljoprivrede i stvaranje visokih plaća u industriji, javnim radovima, šumarstvu itd. 2) Povoljnija razmjena seljačkih proizvoda i robe koju seljaštvo kupuje (zbog razlike u cijeni između agrarnih i industrijskih proizvoda, carinske politike, poreza itd.). 3) Kapitalizirana ruralnih područja prvo za jačanje poljoprivrede, a zatim za povećanje dohotka.⁸⁹⁸

Ta su tri osnovna preduvjeta, prema Bićaniću, trebala biti glavno sredstvo za poboljšanje životnog standarda poljoprivrednika, a time i njihove kupovne moći, „što je opet uvjet pravog ekonomskog prosperiteta kod nas i za neseljački dio narodnog gospodarstva”. Predloženi put, s jedne strane, vodio bi do sprječavanja eksploatacije seljaka kapitalističkim robnim razmjena- ma te ukidanja gradskih privilegija na selu. U tom smislu, naglašava Bićanić, „kod nas pravilna seljačka ekonomska politika ne smije da se iscrpljuje u samoj agrarnoj politici, nego mora posvetiti najveću pažnju problemima ostalih grana narodnoga gospodarstva, razvijajući ih tako, kako to odgovara interesima seljaštva a to znači ujedno interesima najvećeg broja ljudi.”⁸⁹⁹ Dakle, Bićanić je u ovom slučaju tvrdio da je planirani razvoj „gospodarstva u cjelini” pravi put ka poljoprivrednom razvoju. Dakle, njegovi su stavovi ponešto različiti od onih iznesenih u njegovoj *Gospodarskoj politici*.

Također u ovoj knjizi Bićanić je raspravljao o pitanju ekonomskog blokiranja: „Teoretski uzevši, za nas postoje četiri mogućnosti ‘gospodarstva na velikom prostoru’. To su 1 [sic]. Njemačko gospodarstvo na velikom prostoru, 2. talijansko gospodarstvo na velikom prostoru, 3. jugoistočno, agrarno ili balkansko gospodarstvo na velikom prostoru i 4. gospodarstvo najvećeg prostora, gospodarstvo svjetskog tržišta s kojim smo povezani po našem moru.”⁹⁰⁰

Predstavljajući ova gospodarstva, Bićanić se usprotivio političkim i poslovnim uvjerenjima tog vremena da Jugoslavija više nije u stanju odabrati smjer. Rekavši da će i njemačko i talijansko gospodarstvo u budućnosti morati prevladati mnoge poteškoće, on je relativizirao

⁸⁹⁶ Isto.

⁸⁹⁷ Isto.

⁸⁹⁸ Isto, str. 58-59.

⁸⁹⁹ Isto, str. 59.

⁹⁰⁰ Isto, 59-60.

smjer suradnje s Osovinom kao samo jednu od više mogućnosti.⁹⁰¹ Kao što se može vidjeti iz ove knjige, da bi obranio neovisnost Jugoslavije, slabe poljoprivredne zemlje, Bićanić je prvo učvrstio solidarnost s Bugarskom, a zatim pokušao oživjeti suradnju s Britanijom i Francuskom, suprotstavljajući se povećanju pritisaka iz Njemačke i Italije. Moguće je da je njemački poslanik von Heeren Bićanića smatrao jednom od opasnih ličnosti sklonih komunizmu, čak i mimo njegova prijateljstva s Dragoljubom Jovanovićem, koji je već bio iznio svoje antifašističke tvrdnje.⁹⁰²

2. Erdei Ferenc među mađarskim narodnjacima

Japanski povjesničar Shingo Minamizuka istraživao je pokret mađarskih narodnjačkih seoskih istraživača (*falukutatók*), srodan Bićanićevim razmišljanjima i postupcima. Minamizuka je istraživanje proveo u 1980-ima, a pritom je koristio i Bićanićeve studije predstavljene u ovom članku. Stoga smatramo važnim predstaviti Minamizukino istraživanje. U Japanu je postojao pokret za preispitivanje svjetske povijesti iz perspektive modernizacije nakon Drugog svjetskog rata kako bi se prevladali koncepti imperijalne povijesti koji su dominirali prije rata. Takvo je preispitivanje, naravno, bilo smisljeno, ali se pojavio problem. Ne samo da su nerazvijene regije svijeta odgađale modernizaciju razvijenih zemalja, već su i razvijene zemlje odgađale modernizaciju nerazvijenih, primjerice u Europi. U tom je kontekstu začeto istraživanje povijesti istočne Europe u Japanu. U središtu tog istraživanja bio je Minamizuka. Tijekom svog boravka u Mađarskoj upoznao je Emila Niederhausera i Ivana T. Berenda, a 1978. preveo je studiju *Ekonomska povijest istočne Europe* Berenda i Rankija na japanski jezik. *Tiha revolucija: mađarsko seljaštvo i narodnjaštvo* iz 1987. jedno je od Minamizukinih remek-djela. Svrha ove knjige bila je istražiti podrijetlo mađarskog poratnog socijalizma.

Prema Minamizuki, u Mađarskoj su tijekom međuratnog razdoblja među siromašnim seljacima, na koje se referiralo kao na „3 milijuna prosjaka“, dominirali zemljoposjednici i kapitalisti zvani „muževi“.⁹⁰³ U takvoj su situaciji 1930-ih književnici iz ruralnih područja prepoznali da je mađarski narod u kriznoj situaciji. Smatrali su da su seljaci ključni za pokušaj spašavanja naroda te su razvili pokret koji se pozivao na tradicionalne vrijednosti sačuvane u selima. Te se pisce naziva seoskim istraživačima. Ovdje ih se dotičemo četvorice; Féja Géza (1900. – 1978.), Németh László (1901. – 1975.), Illyés Gyula (1902. – 1983.), Erdei Ferenc

⁹⁰¹ Isto, str. 65.

⁹⁰² Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, Liber, Zagreb, 1974, Tom II, bilješke uz treće poglavlje, str. 423, fusnota. 143.

⁹⁰³ Usp. 『静かな革命~ハンガリーの農民と人民主義 (Tiha revolucija~mađarski seljaštvo i narodnjaštvo)』、東京大学出版会 (Tokio)、1987年、9ページ。

(1910. – 1971.). Njih su četvorica svoje najbolje radove izdali od kasnih 1930-ih do 1940-ih. Prema Minamizuki, polazili su sa sljedećih ideoloških pozicija. Prvo, prepoznali su nacionalnu krizu (nakon Trianonskog sporazuma) i polazili su od raširenog uvjerenja da su narod ili seljaci bili isključeni iz nacije. Neki, poput Féja, strogo su definirali „narod”, ali općenito, među tim istraživačima, cijelo je seljaštvo bio smatrano „narodom” u odnosu na „muževe”. Drugo, postojale su suptilne razlike u metodama kojima su seljaci trebali spasiti narod i nadvladati nacionalnu krizu. Mnogi seoski istraživači često su isticali problematične aspekte među seljacima – predanost vjerskoj herezi, podložnost germanizaciji, zatvorenost u sebe. Illyés je smatrao da se ove probleme može riješiti oslanjajući se na sluge na farmi (*cseléd*), ljude koji su živjeli na dnu društva. Féja je želio pokrenuti pokret s poljoprivrednim proletarijatom i srodnim grupama. Oba ova pisca nisu nastojala na urbanizaciji, već su pokušala svoje zamisli ostvariti unutar seoske zajednice. S druge strane, Erdei je negirao mogućnosti te zajednice te tvrdio da buržujaska urbanizacija može osloboditi seljake. Treće, što se tiče demokracije, Illyés i Féja jasno su se protivili zapadnoj demokraciji, dok je Erdei zazivao njezino uvođenje u Mađarsku. Četvrto, što se tiče socijalizma, dok je Illyés bio skeptičan prema njemu, Féja je od socializma imao velika očekivanja. Erdei je, pak, socijalizam doživljavao kao daleku budućnost. Napokon, dok su Illyés i Féja negirali potencijale zapadne Europe i tražili autonomni razvoj Mađarske, Erdei je vjerovao da je potrebno proširiti zapadnu Europu u Mađarsku.⁹⁰⁴ Te su razlike postale kompleksnije intenziviranjem društvenih i političkih okolnosti prije Drugog svjetskog rata.

Godine 1939. istraživači sela, posebno oni koji su osjećali ograničenja oporbene koalicije, osnovali su Nacionalnu seljačku stranku (*Nemzeti Parasztpart*). Osnivanje Nacionalne seljačke stranke potenciralo je i razjasnilo razliku među seoskim istraživačima. Prvo, ljevičar Erdei i drugi mislili su da su kapitalistički razvoj poljoprivrede i stvaranje buržujски bogatih poljoprivrednika njihov neposredni zadatak. Ova je pozicija imala za cilj drastičnu buržujско-demokratsku transformaciju mađarskog društva, bez socijalističkog koncepta. Drugim riječima, tražili su mogućnosti temeljitog apliciranja vrijednosti i ekonomskih obrazaca moderne zapadne Europe u Mađarsku. Stoga su, razmatrajući krizu nacije i seljaštva, odlučno odbacili seljačku zajednicu, rasizam i nacionalsocijalizam. Također su bili oduševljeni osnivanjem Seljačke stranke. Na kraju su, međutim, Erdei i suradnici priznali da su marksizam i socijalizam bili učinkoviti u spašavanju sudbine nacije i seljaštva. Drugim riječima, više nisu mislili da samo seljaci imaju moć stvarati povijest, već da ona leži u solidarnosti svih radnika. Međutim, za razliku od Komunističke partije, oni još nisu prihvatili ideju da trebaju predvoditi i industrijske radnike.

Drugo, postojali su centristi kao što su bili Féja i Illyés. Oni su zastupali interese siromašnih seljaka i seljaka bez zemlje (poljoprivredni radnici i sluge na farmama) te su ozbiljno

⁹⁰⁴ Usp. isto, 8 頁 ~ 8 5 ページ。

nastojali poboljšati njihov život. Tada su smatrali da se oslobađanje ovih nižih seljaka ne može postići uvođenjem modernih zapadnih principa. Mislili su da se to mora raditi s mađarskim (i istočnoeuropskim) metodama i filozofijama. U tu svrhu polagali velike nade u seljačku zajednicu i postupno u rasistički i mistično obojeni nacionalsocijalizam. Međutim, nisu svi centristi isto postupali u smislu konkretnih politika. Kad je trebalo doći do formiranja Nacionalne seljačke stranke, Féja se tome usprotivio, a Illyés i drugi bili su uznemireni. Pozicije su bile podijeljene, ovisno o osobnostima.

Treće, za Németh Lászla bi se načelno moglo kazati da je bio centrist, ali on je zapravo bio na poziciji koja je naglašavala čisti filozofski pokret, a ne politički pokret.⁹⁰⁵ Nakon sastanka na obali Balatonskog jezera u ljeto 1943. godine, lijevo krilo Nacionalne seljačke stranke ojačalo je suradnju s Komunističkom partijom. Erdei je bio predstavnik tog poteza. Njegova je ideja u to vrijeme bila sljedeća. S obzirom na tadašnje socijalne politike, srednja klasa imala je politiku sličnu fašizmu, pozivajući na nacionalnu obnovu i nacionalsocijalizam. S druge strane, postojale su neke politike među progresivnim snagama, s jedne strane put buržajske demokracije, a druge put prema socijalističkom društvu. Ipak, postojao je još jedan, takozvani treći aspekt koji je razmatrao oslobođenje mađarskog naroda i promjenu društva. Međutim, trenutni je izazov bio potpuna realizacija demokracije kao prijelaza u socijalističko društvo koje dolazi u budućnosti i formiranje modernog građanskog društva. Da bi to uspjelo, radnike se moralo staviti u središte, a seljaci i slobodni intelektualci morali su biti saveznici u borbi za novo društvo. Misija intelektualaca bila je omogućiti taj savez, a to je zahtijevalo formiranje narodnih intelektualaca umjesto aristokratskih intelektualaca srednje klase. Ipak, Erdei nije pojasnio kako će točno izgledati buduće socijalističko društvo i kakvu će ulogu seljaci i intelektualci igrati u procesu tranzicije u njega.⁹⁰⁶

Gore opisani pokret mađarskih narodnjaka i njihova razmišljanja moguće je donekle usporediti s Bičanićevima. Međutim, Drugi svjetski rat završio je oslobodilačkom borbom i stvaranjem druge Jugoslavije. U tom pogledu postojala je razlika spram Mađarske.

Treći dio: Bičanićevo predavanje u Fabianovom društvu i njegova misao do napuštanja vlade u egzilu u Londonu

U svibnju 1940. godine Bičanić je imenovan prvim ravnateljem Direkcije za vanjsku trgovinu Kraljevine Jugoslavije. Da bi se pridružio većem dijelu vlade u egzilu nakon napada sila Osovine na Jugoslaviju (travanj 1941.), Bičanić je stigao u London sredinom lipnja iste godine. Po dolasku, Bičanić je istraživao državno ustrojstvo i ekonomiju Jugoslavije s posebnim na-

⁹⁰⁵ Usp. isto, 1 3 4 ~ 1 3 5 ページ。

⁹⁰⁶ Usp. isto, 1 7 5 ~ 1 7 6 ページ。

glaskom na narodnom gospodarstvu. Međutim, jugoslavenska vlada u egzilu nalazila se usred političkih previranja velikih sila. Bilo je sukoba i unutar vlade, poput sukoba između predstavnika Srbije i Hrvatske. Ta vlada nije mogla pružiti jasnu poslijeratnu viziju. Bićanić je u toj situaciji pojačano zagovarao Jugoslaviju kao narodnu i federalnu državu. Napustio je vladu kako bi se posvetio brojnim aktivnostima zaštite interesa njezinih naroda. Prema memoarima njegove supruge Wild-Bićanić, bilo je to sredinom 1943. godine.⁹⁰⁷ Zatim, javno je izrazio potporu partizanima, s ciljem stvaranja nove Jugoslavije utemeljene na načelima ravnopravnosti naroda. Bilo je to u studenom iste godine.⁹⁰⁸ Učinio je to na BBC-u, u radioemisiji za domovinu. Otprilike mjesec dana ranije, također na radiju BBC, Bićanić je kazao: „...Duboko sam uvjeren da samo sloga seljaka, radnika, i naprednoga građanstva može dovesti do oslobođenja od Hitlera i tuđeg gospodstva, i biti temelj bolje budućnost za sve nas.”⁹⁰⁹

1. Međunarodni ured Fabianovog društva (*Fabian International Bureau*)

Ideja Bićanićeve savezne Jugoslavije bila je, zapravo, povezana s vizijom istočnoeuropske federacije, budući da potonji nije uspio, prvi će se u skladu s tim promijeniti. Bićanićeve aktivnosti na stvaranju istočnoeuropskih federalnih veza bile su najizraženije 1942. godine. Te je godine prvo razgovarao o federalizaciji Europe s britanskim federalistima i političarima te vođama seljačkih stranaka iz istočne Europe, koji su se okupili u Međunarodnom uredu Fabianovog društva. To je bilo društvo koje su 1884. godine osnovali socijalisti Velike Britanije.

U to je vrijeme procvao pokret koji je krenuo iz Fabianovog društva, a 1940. godine uspostavljen je i Fabianov Kolonijalni, a zatim i Međunarodni ured. Na temelju toga, Fabianov međunarodni ured postao je temeljna institucija za proučavanje i analizu međunarodnih pitanja, jačanje međunarodne suradnje socijalista i pripremu socijalističke politike za međunarodne potrebe. Treba posebno napomenuti da je Doreen Warriner, koja je 1940. godine izabrana za počasnu tajnicu Međunarodnog ureda, napisala brošuru pod naslovom *Eastern Europe after Hitler*.⁹¹⁰ Warriner je u toj brošuri, iz perspektive antinacističke politike, raspravljala o potrebama istočnoeuropske federacije, što dobro ukazuje na ideološki položaj Međunarodnog ureda u tom trenutku.

Prvo, Warriner je navela da istočna Europa zauzima važan položaj u naporima za održanje europskog mira, već i zbog toga što je nestabilna ekonomija istočne Europe uvelike pridonijela

⁹⁰⁷ Sonia WILD-BIĆANIĆ, *Dvije linije života*, Duirex, Zagreb, 1999., str. 91.

⁹⁰⁸ Usp. Rudolf Bićanić, Tekst BBC radiogovora, 11 XI 1943., HR-HDA, fond 1005, Ostavština Rudolfa Bićanića (ORB).

⁹⁰⁹ Rudolf Bićanić, Tekst BBC radiogovora, 14 X 1943., HR-HDA, fond 1005, Ostavština Rudolfa Bićanića (ORB).

⁹¹⁰ Doreen WARRINER, *Eastern Europe after Hitler*, Fabian Research Series (pamphlet), No. 50, 1940.

porastu nacizma. Stoga su, prema njezinim riječima, socijalisti trebali razmotriti kako obnoviti ekonomski sustav istočne Europe nakon Hitlera. Dalje, Warriner je ustrvrčila da su uzroci kolapsa istočnoeuropske ekonomije nakon Velike depresije i vladavine nacističke Njemačke bili dvojaki: Britanija i Francuska postavile su carinske barijere poljoprivrednim proizvodima, a Britanija nije pružila pomoć radnicima imigrantima iz istočne Europe. Na istočnoeuropskoj strani, rekla je, neuspjeh u izgradnji gospodarskog bloka koji je trebao osigurati dovoljno izvozno tržište za poljoprivredne proizvode, uzrokovao je porast ovisnosti istočnoeuropskih zemalja o Njemačkoj.

Warriner je smatrala da je jedan od najvažnijih ciljeva politike Velike Britanije pružiti pomoć imigrantima iz istočne Europe poslije rata te da se istočnoeuropske zemlje okupljene u federalnu zajednicu industrijaliziraju, što ne mogu postići same. Warriner je, na temelju pouke izvučene iz međuratnog razdoblja, upozoravala da istočnoeuropska federacija i dalje neće moći sama izdržati ukoliko u zapadnoj Europi ne budu osigurana tržišta za izvoz njezinih poljoprivrednih proizvoda ili ako iz bogatijih zemalja ne bude pristizalo dovoljno kapitala. Zbog svega toga, Warriner je isticala potrebu za suradnjom istočne i zapadne Europe.

U vezi sa stvaranjem poljoprivrednog tržišta, zanimljiva je činjenica da su istočnoeuropski političari i vođe seljačke stranke izradili Zajedničko izvješće, odnosno plan federalizacije za cijelu Europu kako bi se koordiniralo robnu razmjenu i kontroliralo proizvodnju oružja i naoružavanje.⁹¹¹ Bićanić je u Fabianovom društvu održao predavanje prije početka pripreme tog izvješća, u studenom 1941. godine. Tema je bila *The Peasant Movement in Croatia*.

2. Bićanićevo predavanje u Fabianovom društvu i pitanje suradnje između zapadne i istočne Europe

Tijekom predavanja Bićanić je prvo suprotstavio radništvo i seljaštvo, a također je usporedio zapadnu Europu kao industrijsku Europu, s istočnom Europom kao seljačkom Europom. Objašnjavajući obilježja seljačkog problema u istočnoj Europi Kazao je da industrijsku Europu karakteriziraju veliki gradovi i velike tvornice te dobro razvijene prometne i komunikacijske mreže. U industrijskoj Europi razmjena robe se neprestano odvija. Poljoprivrednici i vlasnici zemljišta svoje proizvode šalju u gradove te kupuju odjeću i poljoprivrednu opremu. Dakle, ljudi zadovoljavaju svoje potrebe kupujući proizvode na tržištu.

S druge strane, u seljačkoj Europi nalazi se malo gradova, a stanovnici gradova čine mali dio ukupnog stanovništva. Većinu stanovništva čine seljaci, a glavni gospodarski akteri su seljačka kućanstva, seljaci i njihove obitelji. Ondje se preživljavanje samo na temelju vlastitog

⁹¹¹ An agreed report arising out of the discussions of the Eastern and Central European Group (typewritten script), May 1 1942, HR-HDA, fond 1005, Ostarština Rudolfa Bićanića (ORB).

rada seljaka kojima pomažu krave i konji. Seljaci u seljačkoj Europi jedu usjeve sa svojih polja, sami grade kuće i sami izrađuju odjeću od vune svojih ovaca. Na taj način seljaci čuvaju svoje običaje i jezik svojih predaka, a time se održavaju i razlike spram ljudi iz drugih sela.

Prema Bićaniću, ti seljaci istočne Europe, moderni kapitalizam prepoznali su u obliku monetarne ekonomije ili modernog tržišta, vojnih trupa, profesionalnih birokrata, mehaniziranih prijevoznih sredstava, banaka i velikih tvornica. Dakle, karakteristike ranog kapitalizma koji se nekad, prije 100-150 godina, moglo vidjeti u Britaniji, tada se, u Bićanićevo vrijeme, moglo uočiti u seljačkim zemljama istočne Europe. No, za razliku od Britanije u prošlosti, taj rani kapitalizam bio je osuđen na skori nestanak, uslijed krize i međunarodnih sukoba te problematike kapitalističke ekonomije u cjelini. U tom kontekstu, Bićanić je tvrdio da su se s povećavanjem kontakta između seljačkog života i moderne ekonomije povećavale i tenzije između njih. Prema njemu, to je dovelo do intenziviranja masovnog pokreta seljaka, na primjer u Jugoslaviji. Seljaci su tražili kontrolu nad parazitirajućim državnim institucijama vladajuće klase. Engleski je tekst sljedeći: „The ism of the peasant movements is to get control over the forces which are so fatally influencing their lives.... And ultimately to adapt these forces to their benefit, as well as to gain time to accommodate themselves to the conditions of modern life.”⁹¹² Seljake se više nije moglo smatrati konzervativnima, a rat je dodatno ubrzao njihovu transformaciju. U tom je smislu rat za Bićanića bio velika revolucija: „This war is a great revolution. This also applies to the peasant, whoever ventures to foretell the future to-day, must use the utmost reserve.”⁹¹³

Čak i nakon rata, prema Bićaniću, seljaci će shvatiti demokraciju kao princip koji prožima čitav ekonomski i kulturni život. Tražit će slobodu, svoje vlasništvo nad zemljom i nacionalnu slobodu. Seljačke stranke bit će u puno kompliciranijem položaju nego što su bile nakon 1918. Tada su se seljačke stranke temeljile na seljačkim pokretima koji su predstavljali izraz nezadovoljstva naroda. Tijekom 20 godina intenzivne borbe seljaci još uvijek nisu realizirali svoje programe i 1940-ih su dosegli prekretnicu... Ako čelnici Seljačke stranke hrabno ne shvate duh doba i ozbiljno se shvate probleme naroda, tada će biti udaljeni od poplave seljačkih pokreta.

Bićanić je prepoznao četiri narodna problema:

„1) The problem of agricultural prices and export surpluses, which really corresponds to the problem of marketing in general.

2.) The problem of the peasant's lack of land and the question of rural overpopulation.

⁹¹² R Bićanić, *The peasant Movement of Yugoslavia* (Typewritten script), November 1941, HR-HDA, fond 1005, Ostavština Rudolfa Bićanića (ORB), str. 15.

⁹¹³ Isto.

- 3.) The problem of the industrialization of peasant countries and of a better adjustment of agricultural and industrial prices. Shall we carry out the industrialization in the same old manner as it was developed in the present industrial states during the XIXth century?
- 4.) The problem of planned economy: How, in what way and with what speed shall we bring modern technics and the peasant's way of life into harmony?"⁹¹⁴

Smatrao je da će za rješavanje ta četiri velika i ozbiljna problema trebati mnogo godina. Međutim, za njega su od programa bile važnije društvene i političke snage koje su stajale iza tih narodnih zahtjeva: „Even the most sensible programs are of no value if they are not supported by organized political forces.”⁹¹⁵ Posebno je istaknuo ideju ekonomske prilagodbe planiranjem, što je bila važna točka programa stvaranja seljačke države. Bičanić je argumentirao i sljedeće: s obzirom na to da je nakon Velike depresije, kako su seljačke stranke u istočnoj Europi produbljivale svoju svijest o stvarnosti, svijest seljaka o radničkom pokretu rasla i nije uvijek bila isključiva, tako će se i radnički pokret u zapadnoj Europi nužno morati promijeniti: „The alternative solution demands the improvement of the peasant's standard of life. This is not only considered to be necessary from the point of view of helping the peasant, but from a much broader outlook. It is believed that it would also mean the deliverance of the industrial countries from the crises and from unemployment.”⁹¹⁶ Bičanić je predviđao da će se u radničkom pokretu proširiti pozitivnije uvjerenje da će povećana potrošnja seljaka dovesti do većeg zapošljavanja i plaća radnika. To će, nadalje, dovesti do solidarnosti i suradnje između istočnoeuropskog seljačkog pokreta i zapadnog radničkog pokreta.

S tim uvjerenjem o potencijalima odnosa seljaka i radnika, Bičanić je promatrao poslijeratna ruralna pitanja. U prosincu 1943. godine prezentirao je sljedeće izvješće u Kraljevskom geografskom društvu (Royal Geographic Society).⁹¹⁷ U tom izvješću o utjecaju rata na poljoprivrednu Jugoslaviju naveo je da bi razvoj ruralne Jugoslavije nakon rata trebao poboljšati egzistenciju seljaka poboljšavajući proizvodnju cijele zajednice, a ne uništavajući je. Za Bičanića, društveni razvoj koji rezultira uništavanjem zajednice karakteristika je 19. stoljeća, a idealan društveni razvoj u suvremenom smislu podrazumijeva da se moderna znanost učini kompatibilnom sa životom seljaka, da se promovira poljoprivredni razvoj, a istodobno promiče i industrijalizacija. To je bila bit njegove društveno-ekonomske misli prije suradnje s partizanima.

⁹¹⁴ Usp.isto, str. 20-21.

⁹¹⁵ Isto, str. 22.

⁹¹⁶ Isto, str. 23.

⁹¹⁷ Rudolf BIČANIĆ, The Effects of War on Rural Yugoslavia, *Geographical Journal*, London, No.1, 1944., str. 30-49.

2. Komparativne studije o populizmu u istočnoj Europi i Rudolf Bićanić

Želio bih započeti ovaj odjeljak s opisivanjem pojma „populistički fašizam” i ideja Corneliu Zelea Codreanu (1899. – 1938.) koji je osnovao fašističku Željeznu gardu 1927. godine. U slučaju Rumunjske, ranije spomenuti Ivan T. Berend ustvrdio je da je populizam dijelom doveo do nepovjerenja u demokraciju te da je bio neraskidivo povezan s antisemitizmom. Primjer je populizam C. Z. Codreanu. Codreanuov populistički fašizam, prema Berendu, odbacio je „istrošeni okvir” demokracije: Demokracija ruši jedinstvo rumunjskog naroda, dijeleći ga među strankama. Demokracija pretvara milijune Židova u rumunjske građane, te ih čini jednakima sebi. U toj demokraciji, smatra Codreanu, u ime naroda vladati mora „prirodno odabrana elita”, a ne sam narod. Da bi se obranilo interes i kulturu rumunjskog naroda, treba uništiti njegovog glavnog neprijatelja – Židove. Židove treba progoniti jer predstavljaju opasnost za državu, podržavaju korumpiranu politiku, održavaju kapitalizam i komunizam i iskorištavaju rumunjski narod.⁹¹⁸

Ta se ideja može vidjeti i kod Constantina Sterea (1865. – 1936.), i to 20 godina ranije nego kod Codreanu. Stere je mrzio strance koji parazitiraju na poljoprivrednicima koji sami privređuju i rade. Stere, besarapski vođa populizma ranog dvadesetog stoljeća, osudio je zapadnjačivanje zemlje. Stere je sanjao o zemlji malih posjednika i protivio se industrijalizaciji, ali i trgovini jer se radilo o neproduktivnoj djelatnosti. Prema njemu za razliku od rumunjskog seljaštva, spremišta narodnih i nacionalnih vrijednosti, Židovi najviše utjelovljuju stran „pljačkajući kapital”.

Osvrćući se dalje na istočnoeuropski populizam, Berend je povezo poljski populizam s idejom oslobađanja svoje domovine. Revolucionarni rani poljski populizam pojavio se među prognanim skupinama, kao što su *Gmina Londynska* (Londonska komuna), *Lud Polski* (poljski narod) i odjeljak *Grudziawoz* u Portsmollthuvoinici, nakon poraza ustanka 1830./1831. protiv ruskog cara. Iako su te skupine prihvatile utopijske ideje, antivlasnički kolektivizam i idealizirani pogled na seljaštvo, bili su i nacionalisti *par excellence*. Poljski nacionalizam i francuski utopijski socijalizam bili su njihovi roditelji, navodi Peter Brock, stručnjak za poljski populizam. Seljaštvo je bilo pravi rezervoar čistoće, čuvalo je poljsku nacionalnost i očuvalo ju je od zapadnog utjecaja. Poljska misija trebala je osloboditi Poljsku, a Poljaci su trebali postati „francuski Slaveni”, tako što bi dovršili francusku revoluciju u slavenskom svijetu i stvorili slobodno i jednako društvo.⁹¹⁹

⁹¹⁸ Usp. Ivan T. BEREND, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, 1998, Berend, str. 81-82.

⁹¹⁹ Usp. isto, str. 79.

Za autora ovog rada je, prije svega, važno da se populizam shvati u svom suštinskom obliku u konkretnom povijesnom kontekstu. U tom pogledu, Nadia Urbinati je nedavno sažela dugu povijest istraživanja populizma. Suvremena učenja o populizmu, prema Urbinati, mogu se podijeliti u dvije široke skupine: jedna skupina obraća veću pažnju na okolnosti ili društvene uvjete u kojima se populizam razvija, a druga je skupina uglavnom zainteresirana za sam populizam, njegovu političku prirodu i karakteristike.⁹²⁰ Ovaj rad, naravno, pripada prvoj skupini, a posebnu pažnju posvećuje biografskim detaljima pojedinih mislioca i međunarodnoj, intelektualnoj klimi, odnosno okolnostima koje ih okružuju. Rani pokušaj kombiniranja kontekstualne analize i konceptualne generalizacije nalazimo u taksonomiji varijacija, vrsta i podtipova populizma u odnosu na kulturne, vjerske, socijalne, ekonomske i političke uvjete. Tu taksonomiju u svom važnom korpusu donose Ionescu & Gellner (1969). Posebno su značajne i studije Canovana (1981, 1999, 2002, 2005), pionira u proučavanju populizma.⁹²¹ Argumenti koje donosi potonji izuzetno su važni za političku analizu postkomunizma u svijetu i istočnoj Europi. Ipak, za raspravu o istočnoj Europi i Rusiji, još je važniji i korisniji doprinos Ionescu, iako je gotovo 30 godina stariji od Berendove teorije o populističkom fašizmu.

Ionescu istočnoeuropski populizam opisuje kao povijest sukoba između ruskog *народничества* i ideoloških tendencija svojstvenih istočnoj Europi, ukorijenjenih u aktivnom seljačkom pokretu. Prvo naziva populizmom, a drugo pezantizmom.⁹²² Prema toj distinkciji, populizam prvenstveno naglašava staru, tradicionalnu zajednicu, preskače kapitalizam i nastoji iz te stare zajednice razviti izravno socijalističku zajednicu. Drugo, populizam smatra da se želje ljudi ne mogu ispuniti bez vodstva intelektualaca. Treće, tvrdi da se novo društvo može pojaviti samo uništavanjem stare države. S druge strane, pezantizam smatra da bi *individual peasant*⁹²³ trebao biti model društva, a društvo i nacija trebali bi se oblikovati sukladno seljačkom shvaćanju rada, vlasništvu nad imovinom i administracije. Drugo, pezantizam povezuje osnovna društveno-ekonomska načela s pitanjem oslobođanja potlačenih naroda. Treće, smatra da seljaci nisu samo brojčano dominantni, već mogu biti i vođe političkog društva zbog svojih duhovnih i etničkih vrijednosti.

Prema toj podjeli, Ionescu je razdoblje od kraja 19. do početka 20. stoljeća gledao kao razdoblje u kojem su istočnoeuropski intelektualci bili pod snažnim utjecajem ruskog *народничества*, ali istodobno su njihovi napori, usmjereni na seljačka i nacionalna pitanja,

⁹²⁰ Usp. Nadia URBINATI, *Political Theory of Populism Annual Review of Political Science*, Vol. 22: 111-127 (Volume publication date May 2019), <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050317-070753>.

⁹²¹ Usp.isto.

⁹²² Ghita IONESCU and Ernest GELLNER (ed.), *Populism: Its Meaning and National Characteristics*, London, 1969., str. 98-99.

⁹²³ Usp.isto, str. 99. (U značenju: individualni poljoprivrednik ili seljak).

otkrivali jedinstveni seljački elementi istočne Europe. Međutim, uvođenjem zemljišne reforme i izbornog sustava nakon Prvog svjetskog rata i uspona seljačke političke stranke, istočnoeuropski pokret ušao je u drugu fazu.⁹²⁴ Seljačka stranka postala je klasna stranka koja želi uspostaviti vlast seljaštva, zastupajući isključivo interese seljaka. Ionescu je to vidio kao odmak od populističke tendencije, jer populisti nisu željeli biti politička stranka određene klase. Nadalje, u trećem razdoblju, takav se seljački stranački pokret urušio. Autoritet seljačke političke stranke, koja je djelovala pod parlamentarnim načelima, uništen je pojavom diktatora u obliku kralja te širenjem Velike depresije. S tim u vezi, Ionescu je naglašavao da se ideje i razmišljanja seljaka nisu uvijek odražavali u stranačkoj politici te da ekonomsko organiziranje seljaka nije postizalo napredak (čini se da je hrvatska *Gospodarska sloga* ipak bila prilično uspješna). S druge strane, populizam je bio učinkovitiji od pezantizma u oporavku istočnoeuropskih društava iz depresije. Populizam je, drugim riječima, više pridonio mobilizaciji narodnih snaga. Ionescu, također, smatra da je pezantizam u četvrtoj fazi oživio kao neopopulizam. Analizirao je i koliko je populizam naginjao komunizmu ili fašizmu, ovisno o tome da li se prvenstveno radilo o savezu radnika i seljaka ili je nacionalna zajednica nazivana narodom.⁹²⁵ (Populistički fašizam, koji razmatra Berend, zapravo je ekvivalent Ionescuovom neopopulizmu koji je naginjao fašizmu).

Ionescuovu teoriju smatram održivom, posebice tvrdnju da se pezantizam u istočnoj Europi neizbježno razvio u neopopulizam. Rumunjski Madgearu s idejom *tara reala*, spomenutom u prvom poglavlju, uklapa se u primjer pezantizma, kao što je dio mađarskog pokreta *falukutatóka*, o kojem se govorilo u drugom poglavlju, također pripadao neopopulistima.

Međutim, te su teorije i pokušaj ove komparativne analize samo početni okvir za veliku usporedbu između istočne Europe i Rusije. Pojedinačni seljački pokreti mogli su imati neka odstupanja ili razlike. U slučaju Hrvatske, populizam HSS-a bio je od početka neraskidivo povezan sa seljaštvom i održavao se kao aktivan pokret kroz međuratno razdoblje. Pezantizam je prvi put došao do izražaja oko vremena smrti Stjepana Radića. Elemente pezantizma naslijedio je Bićanić. Čini se da su Bićanićevo seljaštvo kao kulturni koncept ili razmišljanja o vladajućoj ulozi seljaštva dobri primjeri za potonje. Međutim, Bićanić je dopuštao mogućnost da seljaci postanu radnici. Uostalom, Bićanić je dao podršku partizanskom pokretu koji je vodila Komunistička partija. Nesumnjivo je tada njegova ideja neopopulizma naginjala komunističkoj ideji.

Komunistička partija ne treba promatrati seljake kao neki kulturni koncept ili razmatrati neku njihovu političku hegemoniju. To samo govori da je jedna društvena misao tijekom rata transformirana. Međutim, promjene su se pripremale malo po malo, a narod u domovini prihvatio je te promjene.

⁹²⁴ Usp.isto, str. 106-108.

⁹²⁵ Usp.isto, str. 116-119.

Umjesto zaključka

Krajem 1930-ih Bićanić je prvo isticao kulturnu homogenost seljaštva, temeljeći svoja opažanja na analizi trenutnih okolnosti života seljaka od kojih je velik dio napuštao svoje domove u potrazi za poslovima u poljoprivredi nakon sloma zadružnih velikih obitelji. U tom je razdoblju Bićanić nastojao kontrolirati gospodarske aktivnosti ekonomskim planiranjem od razine ruralne do državne politike. Međutim, kada je Bićanić zauzeo mjesto u vladi, zagovarao je važnost koordinacije poljoprivrednog s nepoljoprivrednim sektorom. Zagovarao je, također, ekonomsku politiku koja nije bila ovisna o ekonomskoj zoni nacističke Njemačke. Tijekom Drugog svjetskog rata surađivao je i s britanskim socijalistima u borbi protiv fašizma, i postupno je pozivao na suradnju s radnicima i drugim slojevima kako bi svoju zemlju oslobodio od fašizma.

U tom je trenutku Bićanić pokušao nagovoriti vodstvo Hrvatske seljačke stranke na sličnu politiku. U nedatiranom pismu utjecajnoj osobi hrvatske vlade u emigraciji, Jurju Krnjeviću, Bićanić kaže: „Položaj u Hrvatskoj nije više onako kako je bio 1939. HSS nije više jedina hrvatska politička snaga. Ona je najveća demokratska latentna snaga. No u ratovima odlučuju vojske i mobilne snage. NOV je jaka vojnička i mobilna politička snaga.....HSS mora znatno izmijeniti svoj program i metode političke akcije u skladu s današnjem potrebama naroda i raspoloženja njegovog..... Treba radikalno krenuti na lijevo, a ukloniti elemente s desna, koji žele pretvoriti HSS u neke vrstu katoličke klerikalne filijale i garanta konzervatizma i kapitalističko-hrvatskog poretka. Put skretanja na desno upropasti će stranku i pokret, te odvojiti seljački narod od stranke, jer ne može da udovolji narodnim potrebama na tom putu. Naprotiv trajni savez seljaka i radnika jedina je stvarna politička kombinacija koja može da donese bolju budućnosti hrvatskom seljačkom narodu.”. Vjeruje se da su seljaci u značajnoj mjeri podržavali Bićanićeva stajališta.

Prema Ionescuovoj teoriji populizma, populizam u određenom trenutku mutira u pezentizam, a zatim se transformira u novi populizam. Ipak, za razliku od rumunjskog pezentista Madgearua, Bićanićev pezentizam se ne oslanja na moderne zadruge i koristi političku moć na regionalnoj i državnoj razini. Međutim, Bićanić političku moć namjerava koristiti za smanjenje siromaštva u seljačkim slojevima i istovremeno zaštitu seljačke kulture ili „seljačke Europe”. U tom pogledu, čak i s istim tipom neopopulizma, za razliku od mađarskog Erdeia Ferencsa, čini se da je Bićanić predan održanju tradicionalne seljačke kulture.

U drugom dijelu ove studije (koja će biti objavljena u slijedećem broju ovog časopisa) želio bih razmotriti kako je Bićanić pod komunističkom vlašću analizirao dugoročne vrijednosti i kulturu seljaka te funkcioniranje obitelji, kao i kakve je primjere Bićanić analizirao za međunarodne odnose ne bi li izbjegao ponavljanje neuspjeha iz međuratnog razdoblja.

SUMMARY

Analysis of the socioeconomic works of Rudolf Bičanić from the perspective of global history

Abstrakt: Rudolf Bičanić was a *narodnjak* or populist who has long studied people's daily lives. In addition to knowing how people live, he sought to discover trends and patterns in their living economy. He wanted to analyze economic history, the people's economy, and give guidelines for its improvement. It turns out that this kind of populism is very different from today's populism. Specifically, Bičanić has consistently analyzed the static nature of people's lives over a long period to suggest measures for future changes. I wrote a treatise about Rudolf Bičanić's life and work in the late 1980 s. Since then, and especially recently, various biographical aspects of his life have been discussed. Based on all this, especially recent research, I would like to revisit the content and importance of his work. This article focuses on the first half of Bičanić's life and is the first part of Bičanić's research. Before World War II, he organized economic activities, and during the war he was a high-ranking official of the Yugoslav government in exile, trying to become a spokesman for the Eastern European peasant movement. In the early 1930 s, Bičanić emphasized the cultural homogeneity of the peasants, while observing the current situation in which the peasants left their homes in search of employment for agricultural workers after the collapse of the extended family. At this point, Bičanić sought to manage agriculture and the peasant economy through economic planning by the political power from rural to government. However, shortly before becoming a high-ranking government official, he advocated the importance of coordinating agriculture with the non-agricultural sector and advocated economic policies that were not easily dependent on the Nazi Germany economic zone. During World War II, he also collaborated with the British Socialists in the fight against fascism, and gradually called for peasants' cooperation with workers and others to free his country from fascism. The direct impetus for the final decision was that their home peasants supported the Communist-led partisan movement. At this point, he convinced the Croatian Peasant Party leaders that the only true political combination that could bring a better future to the Croatian Peasant Party is a lasting alliance of peasants and workers. According to Ionescu theory of populism in Russia and Eastern Europe, populism becomes peasantism, and then it becomes neo-populism. However, unlike Romanian peasantist Virgil Madgearu, Bičanić does not rely on modern co-operatives and seeks to exert political power from the region to the government. His political power was to be used to eradicate peasant poverty and at the same time protect the peasant or „Peasant Europe” culture. In this respect, unlike Erdei Ferenc in Hungary, even with the same neo-populism, Bičanić seems to have given his commitment to the long-term trends of peasant culture. In the second part of this study, I would like to discuss how Bičanić, under the Communist rule, analyzed the long-term values and culture of peasants based on family management and rural communities, or what remarks Bičanić took about relations in the multinational state in order not to repeat the failure during the interwar period in Yugoslavia.

Keywords: Rudolf Bičanić, economy, peasantry, Croatian Peasant Party (HSS)